

VÍT HONYS – JAN KVAPIL

K IKONOGRAFII INTERIÉROVÉ VÝZDOBY POUTNÍHO KOSTELA
NEJSVĚTĚJŠÍ TROJICE NA GOTTESBERGU U VERNEŘIC

Obr. 1. Gottesberg, stav na počátku 20. století. Kolorovaná pohlednice, sbírka Jana Kvapila.

Historie roku 1975 nesmyslně zlikvidovaného barokního poutního kostela Nejsvětější Trojice na Božím vrchu – Gottesbergu u Verneřic se v posledních letech stala předmětem několika zpracování zaměřených především na historický vývoj, poutní tradice a okolnosti jeho zániku.¹ Stavba poutní kaple na tomto návrší, kde již dříve stával dřevěný kříž, byla dle dostupných pramenů a literatury započata roku 1732 z iniciativy verneřického rodáka, oltářníka chrámu sv. Víta v Praze, Jana Jindřicha Haina a s přispěním dalšího verneřického rodáka, litoměřického kanovníka Kryštofa Fiedlera. Nejprve byla postavena centrální, kupolí s lucernou sklenutá kaple, zasvěcená Nejsvětější Trojici a také sv. Prokopu (na přímělu výše zmíněného kanovníka Fiedlera). K ní v roce 1734 přibýly po stranách dvě menší boční kaple čtvercového půdorysu a o dva roky

později třetí, zadní kaple propojená se zbývajících obvodovým krytým ochozem, přibýlo i široké společné východní průčelí se symbolickými třemi vstupy propojující vyšší centrální kapli s menšími bočními. V roce 1737 byla v areálu dokončena křížová cesta, následně byly přistavěny vedle poustevny i další objekty vytvářející zázemí narůstajícímu množství poutníků – věhlas tohoto regionálního poutního místa dokládá i dochovaný výčet zázraků² a dvě tištěné poutní knihy přibližně z poloviny 18. století.³ Řešení areálu na půdorysném principu

¹ K okolnostem likvidace: Jana BŘEČKOVÁ, *Poutní kostel Nejsvětější Trojice na Božím Vrchu u Verneřic*, Děčínské vlastivědné zprávy XII, 1/2003, s. 52–56; Stručné shrnutí historie areálu přináší také: Jaroslav MACEK, *950 let litoměřické kapituly*, Kostelní Vydří 2007, s. 257; Podrobněji k historii poutního místa: Miloslava ŠTĚTINOVÁ, *Fenomén zanikající architektury poutních kostelů Severních Čech – vybraná zaniklá poutní místa východní části Českého Středoohoří*, diplomová práce obhájená na katedře historie Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem v roce 2010; Jan KVAPIL – Iva PROŠKOVÁ, *Gottesberg – Boží vrch u Verneřic. Pojednání o místě, které již není*, Ústí nad Labem 2013.

² Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Děčín, fond Římskokatolický farní úřad Verneřice 1730–1929, i. č. 4, Pamětní kniha pro kostel na Gottesbergu (bez titulního listu), nepaginováno; Archiv národního muzea, fond Sběrka rukopisů, i. č. 338, Georg Adalbert WAHNER, *Sammlung alter und neuer Nachrichten betreffend die Kirchbezirke und derselben Gotteshäuser im Leutmeritzer Kreise, Zweite Abteilung von M bis Z* (před 1833), s. 423–441 (je zde obsaženo částečně zkrácené vyobrazení průčelí s naddimenzovanou střední věží a nepřesný půdorys, zejména polygonálně ukončené centrální kaple); Josef SCHMIED, *Beiträge zur Geschichte der Stadt Wernstadt*, Wernstadt, 1932. Viz též literatura uvedená v pozn. 1.

³ Jan Jindřich HAIN, *Gnadenreicher Und Schmerzvoller Creutz-Weeg Unsers Erlösers JESU CHRISTI, Als Grosser Gnaden-Schatz auß Jerusalem mit eyffrigen Betrachtungen und Andachts-Ubungen*, Prag (bez data tisku), Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků (dále jen BCBT)15639. Jan Jindřich Hain zhruba v téže době – konkrétně v roce 1737 – vydal v Praze obdobnou poutní příručku *Gnadenreicher Creutz-Weeg, Als Sichere Himmels-Strassen* (BCBT13004), vážící se

Obr. 2. Zarostlé návrší Gottesberg u Verneřic, o. Děčín, na kterém do roku 1975 stával poutní kostel Nejsvětější Trojice. Pohled od východu. Foto: Tereza Peerová, 2016.

centrální větší kaple obklopené ambitem se třemi menšími kaplemi patřilo k jedinečným příkladům krajinně exponované symboliky tajemství Nejsvětější Trojice v architektuře; symbolika trojedinosti se odrážela i v řešení průčelí s dominantou tří věžiček, vyšší střední nad vstupní předsíní a dvěma nižšími nad bočními kaplemi, přičemž trojice věžiček byla v sestupné řadě patrná i z bočních pohledů. Autor architektonického návrhu, ani provádějící stavitel znám není. Trojiční symbolika nebyla v sakrální architektuře středoevropského baroka nikterak ojedinělá, připomenout lze některé poutní kostely trojičního zasvěcení, např. na Glasbergu u Waldsassenu s obvodovým ambitem postavený dle návrhu G. Dientzenhofera v letech 1685–89 a vycházející z principu půdorysného překryvu tří kruhů, jejichž segmenty se ve formě apsid připojují k centrále trojúhelníkovitého půdorysu či poněkud obdobně, ovšem s centrálou kruhového půdorysu a bez ambity koncipovaný

ovšem ke křížové cestě vedoucí k poutnímu kostelu sv. Jana Křtitele v Radomyšli u Strakonici. Druhý dochovaný tisk ke Gottesbergu je dále zmíněný anonymní: *Kurtzer Bericht Von dem Gottes-Berg zu Wernstädtl Leitmeritzer Creyses/ und von denen allda vorgebildeten/ und gemahlten Geheimnissen*, bez udání místa a data tisku (BCBT25129). V poutní knize *Gnadenreicher Und Schmerzvoller Creutz-Weeg* Hain uvádí i další tentokrát již s velkou pravděpodobností nedochované modlitební knihy v trojí velikosti určené pro poutníky na Gottesberg: „*Kräftige Morgen, Abends, Meß, Beicht/ Communion/ Wallfahrts, und unter dem Seegen Gebether siehe in kleinen/ mittleren, oder grossen Wallfahrts- oder Dreyfaltigkeits-Büchel!*“ (s. C6v).

kostel ve Stadl-Paura v Horních Rakousích postavený v letech 1714–17 dle návrhu J. M. Prunnera.⁴ Z jihočeského prostředí zmiřme půvabný areál poutního kostelíka u Trhových Svinů obklopený ambity z let 1705–09, z oblasti severozápadních Čech původně poutní, později hřbitovní kostel v Andělské Hoře u Karlových Varů stavěný dle návrhu G. B. Alliprandiho v letech 1696–1702 a J. B. Matheymu připisované kaple téhož zasvěcení na vrchu Horka nad Chlumcem u Ústí nad Labem z roku 1691 a v menších rozměrech kaple v Ostružně u Jičína, koncipované na rozdíl od většiny předchozích na relativně jednoduchém trojbokém půdorysu. Opomenout nelze ani reflexe výše uvedených principů v některých dílech J. B. Santiniho.⁵ Nutno však dodat, že půdorysné řešení kostela na Gottesbergu se od všech výše uvedených lišilo. Neuplatnily se zde principy průnikové radikálně barokní architektury, ani zdůraznění trojúhelníkovitého půdorysu centrální stavby, nýbrž napojení vzájemně propojených tří výškových

⁴ Mojmír HORYNA – Vladimír UHER, *Kryštof/Christoph /Dientzenhofer (1655–1722)*, Praha 2005, s. 19–20; Mojmír HORYNA – Jaroslav KUČERA, *Dientzenhoferové*, Praha 1998, s. 26–28; Walter LUGER, *Die Dreifaltigkeitskirche in Stadl Paura bei Lambach*, Linz, 1959.

⁵ Petr MACEK – Richard BIEGL – Jakub BACHTÍK (edd.), *Barokní architektura v Čechách*, Praha 2015, s. 173–175, 243, 321, 405; Jan HORÁK, *Prostorový model kostela Nejsvětější Trojice v Chlumci*, Monumentorum Custos 2012, s. 81–90; Martin PAVLÍČEK, *Neznámé dílo Jeana Baptisty Matheyo*, Zprávy památkové péče 66, 2006/6, s. 505–506.

Obr. 3. Dnešní stav návrsí na Gottesbergu u Verneřic. Pohled z bývalé přístupové cesty od východu. Foto: Tereza Peerová, 2016.

Obr. 4. Pozůstatek bývalé historické studny na východním úpatí Gottesbergu. Foto: Tereza Peerová, 2016.

nižších kvadratických kaplí k větší kruhové centrále vyjadřující tak dobovým výrazem řečeno „uno in trino“. Nelze přitom vyloučit hypotézu, že volnou inspirací krajinyotvorného i průčelního řešení, ovšem ve výškově „převrácené“ variantě, mohl být o čtvrtstoletí starší komplex kaplí Kalvárie nad obcí Ostré u Úštěka.

S ohledem na omezenou výpovědní hodnotu dostupných pramenů a historické fotodokumentace doposud stála vnitřní výzdoba a vybavení tohoto kostela na okraji pozornosti. Dosavadní výstupy, opírající se o dochovaný inventář pamětní knihy, přinášely pouze stručné informace o výzdobě průčelí, o počtu a zasvěcení oltářů a o některých dalších prvcích movitého vybavení. Zcela nové poznatky o dosud neznámé malířské výzdobě a jejím ikonologickém obsahu však přinesl nedávný objev dosud neznámého anonymního a nedatovaného dobového německého tisku pocházejícího zhruba z poloviny 18. století, který nese název „Kurtzer Bericht von dem Gottes-Berg zu Wernstädtl Leitmeritzer Creyses und von denen allda vorgebildeten und gemalten Geheimnissen“ (dále jen Kurtzer Bericht).⁶

Úvodní pasáže textu připomínají symbolický význam počtu kaplí navzájem propojených ambitem, z nichž první ze tří menších je zasvěcena Bohu Otcí, druhá Bohu Synu a třetí Duchu Svatému, zatímco prostřední větší trojjedinému Bohu. Následuje popis průčelí, kde se nacházelo ztvárnění Nejsvětější Trojice a nad ní postava Abrahama se třemi anděly, které viděl jako tři osoby v jediném Bohu (šlo o typologický předobraz Nejsvětější Trojice v podobě návštěvy tří andělů u Abraháma

v Mamre). Nad nimi se nacházelo jméno Boží a ještě výše tři sochy osob, které v počtu tří přispěly k dotvoření Nejsvětější Trojice – tedy Ježíš, Maria a Josef. Jak dosvědčují srovnatelné pramenné údaje pamětní knihy kostela, jednalo se skutečně o sochařsky ztvárněná díla; není ovšem známo, zda v kameni či štuky, možné jsou kombinace obou materiálů. Na průčelí vchodu do ambitu (zřejmě jeden ze dvou bočních vstupů) byl vymalován Kristus na hoře Olivetské v předtuše budoucího utrpení, k němuž se snašel anděl s kalichem hořkosti, zdůrazněným jako předobraz křížové cesty; výjev byl níže doplněn nápisem „Der Heilige Creutz-Weeg Christi auß Jerusalem“, tj. „Svatá křížová cesta Krista z Jeruzaléma“. Na protější straně byl vymalován Kristus, kterak po prodělaném utrpení stoupá k nebesům opět s doprovodným nápisem „Der Heilige Creutz-Weeg Christi in Himmel leitend“, tj. „Svatá křížová cesta Krista do nebe vedoucí“.⁷

V hlavní centrální kapli je pak zmíněna na obraze hlavního oltáře namalovaná Nejsvětější Trojice, pod níž se na zemské sféře nachází Neposkvrněně počatá Panna Maria a ještě níže patroni země české jako její přímluvci a ochránci země i přicházejících poutníků.⁸ Podobu oltářního obrazu do značné míry zachycuje jediná dochovaná historická fotografie hlavního oltáře z roku 1954 (detail vyobrazení českých zemských patronů však není patrný) a poměrně věrně ji také odráží horní část mědirytiny celkového vyobrazení areálu dochovaná ve Strahovské knihovně.⁹ Dle výše uvedené historické fotografie byla architektura hlavního oltáře pozdně barokního rámového typu, jíž dominoval masivní profilovaný rám vysokého oltářního obrazu nesený drobnými putty a cherubínskými hlavíčkami završený andílky poodhrnovaným korunovaným baldachýnem nad holubicí Ducha svatého. Po stranách menzy se nacházely dvě postranní branky završené rokokovými vázami,

⁶ V českém překladu: *Krátké pojednání o Božím vrchu u Verneřic v Litoměřickém kraji a zde vyobrazených a namalovaných tajemstvích*. Tisk objevil spoluautor této studie Jan KVAPIL v německém antikvariátu, další výtisk byl jím identifikován v knihovně litoměřického biskupství pod signaturou I O 2-23. Jedná se o drobnou příručku pro poutníky popisující poutní místo a vysvětlující teologické souvislosti jeho výzdoby, ovšem postrádající v té době takřka povinný oddíl s modlitbami. Co se týče možného autorství, tento tisk neodpovídá charakteru ostatní bohaté literární tvorby Jana Jindřicha Haina, na druhou stranu ale reflektuje jeho centrální roli jakožto tvůrce ideového konceptu poutního areálu a jeho výzdoby. Je tedy možné, že tento tisk vyšel až po jeho smrti a vychází z jeho dnes již neexistujících podkladů.

⁷ Kurtzer Bericht, s. I.

⁸ Viz též: SOKA Děčín, fond Římskokatolický farní úřad Verneřice 1730–1929, inv. č. 4, Pamětní kniha pro kostel na Gottesbergu, inventář (nepaginováno).

⁹ Foto viz: <http://www.znicenekostely.cz>, lokalita Verneřice, Gottesberg; Klášter premonstrátů Strahov, fond Sbirka grafik.

Obr. 5. Historická mědirytina starší fáze podoby poutního areálu na Gottesbergu z doby mezi lety 1734–36. Reprofoto: Klášter premonstrátů Strahov strahovská knihovna, sbírka grafik.

keré vykazují již rokokově prokrajované asymetrické linie a byly nepochybně poněkud pozdějším doplňkem.

Ve vrcholu kupole se nacházelo jméno trojjediného Boha a okolo byl naznačen chvalozpěv „*Te Deum laudamus*“ malbou sboru andělů pějících věčný chvalozpěv „*Svatý, svatý je Pán Bůh zástupů*“. Vpředu nahoře byli vyobrazeni dva andělé držící přepis: „*Sancta sanctorum*“, který Kurtzer Bericht charakterizuje jako ztělesnění pravé svátosti svatých Nového zákona, kterou je Nejsvětější svátost uchovávaná na hlavním oltáři, v níž se Kristus zpřítomňuje se svým božstvím a v jednotě s Otcem a Duchem svatým tak, jako bytostně přítomná Nejsvětější Trojice na svém trůně.¹⁰ Současně bylo připomenuto poslední zastavení v ambitu zřízené jeruzalémské křížové cesty předsta-

¹⁰ Přepis „*Sancta sanctorum*“ odkazuje na starozákonní Ex 29, 37 zmiňující obřady a vybavení svatyně.

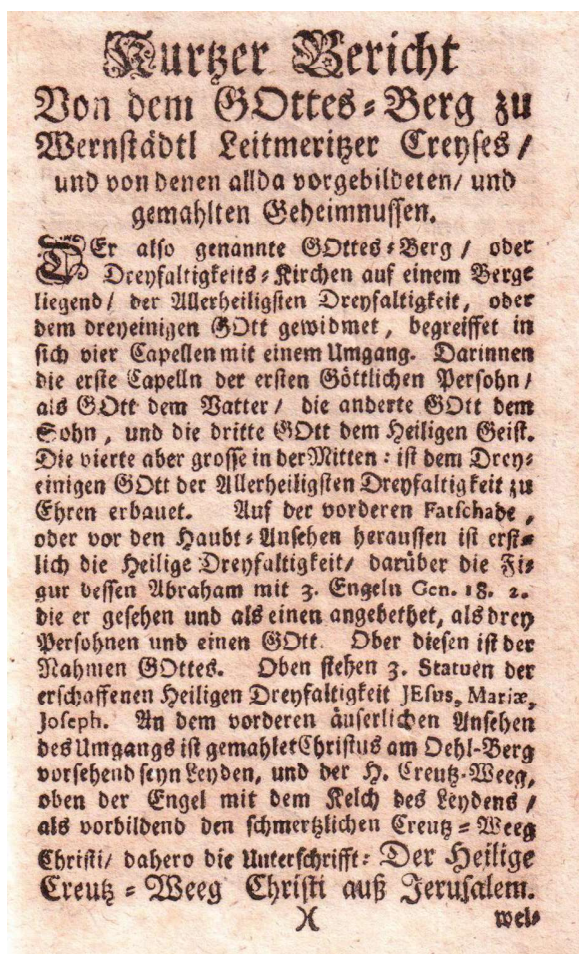
Obr. 6. Historická mědirytina (sign. Birckhardt) Verneřic a poutního areálu na Gottesbergu z doby po roce 1737. Reprofoto: Klášter premonstrátů Strahov strahovská knihovna, sbírka grafik.

ující 15 tajemství svatého utrpení Krista ke spasení všech živých i mrtvých duší s denními plnomocnými odpustky. Závěrečné 15. zastavení představovalo v duchu dobové tradice nepochybně Boží hrob.¹¹

Po obou stranách předsíně zmiňuje Kurtzer Bericht dva oltáře představující nejvyšší božská tajemství a skutky. Vpravo to byl oltář do lidské podstaty vtěleného spasitele, dítěte Ježíše s Marií a Josefem, nad ním pak krucifix jako vyobrazení tajemství spásy, nad kterým se nacházel Bůh Otec s Duchem svatým ve slávě. Na protější, levé straně byl oltář Neposkvrněného Početí Panny Marie jako nevěsty Beránka s odkazem na biblické verše Ž 18, 6, Pís 4, 7; 6, 9 a Zjev 21, 9,¹² nad kterým bylo vyobra-

¹¹ Blíže ke vzniku křížových cest se 14 zastaveními: Martin ČÍČO – Michaela KALINOVÁ – Silvia PAULUSOVÁ, *Kalvárie a křížové cesty na Slovensku*, Bratislava, 2002, s. 40–48; Pavel PANOCH, *Křížové cesty: geneze, ikonografie, italsko-české souvislosti* (dále *Křížové cesty*), in: J. Martínková (ed.) *Barokní sochařství v Moravské Třebové, Moravská Třebová 2011*, s. 37–46 (zde další odkazy na literaturu k tématu).

¹² Překlady odkazovaných veršů dle Ekumenického překladu Bible zní: *Žalm 18,6* (v novodobých překladech s ohledem na posun žalmových čísel ob jedno jde o žalm 19,6): „*Ono jak ženich z komnaty vyjde, vesele jako rek, když běží k cíli*“; *Píseň písní 4, 7*: „*celá jsi krásná, přítelkyně moje, poskvrny na tobě není*“; 6, 9: „*Ona jediná je holubice moje, moje bezúhonná, jedinečná ze své matky, přechází z té, jež ji*

Obr. 7. Titulní strana barokního tisku „Kurtzer Bericht...“ o Gottesbergu. Foto: Jan Kvapil, 2015.

zení sv. Josefa jakožto snoubence Panny Marie a opatrovatele Ježíše Krista a ještě výše Ducha svatého ve svatozáří. Dle porovnání s údaji dochovalého inventáře byly seskupení Ježíška s Pannou Marií a Josefem a Panna Maria Immaculata provedeny sochařsky ve dřevě, soška Ježíška měla být vosková.¹³

Níže na chóru kostela (text Kurtzer Bericht zřejmě mluví o klenbu kůru vestavěného mezi průčelím a centrální kaplí, kde stával varhanní pozitiv, či klenbu podkruchtí) byla vymalována Nejsvětější Trojice ve slávě s odkazem na biblický verš Ž 145, 15. Okolo pak seskupení andělů i všech světských a duchovních stavů, zvířat, ptáků a ryb ve vodách obracejících své oči k trojedinému Bohu v očekávání naplnění jejich duchovních i tělesných potřeb jako každodenního chleba s odkazem na verš Lukášova evangelia L 11, 3.

Po stranách hlavního oltáře byly vymalovány biblické postavy a předobrazy propojené s předzvěstí Ježíše Krista spasi-

porodila“ a Zjevení 21, 9: „A přistoupil jeden ze sedmi andělů... a řekl mi: pojď ukáži ti nevěstu, choť Beránkovu“.

¹³ SOKA Děčín, fond Římskokatolický farní úřad Verneřice 1730–1929, i.č.4. Pamětní kniha pro kostel na Gottesbergu, inventář (nepaginováno).

tele či mesiáše a Panny Marie včetně výroků starozákonních proroků a patriarchů s odvoláním na 1Kr 7, v níž se hovoří o očekávání zjevení Ježíše Krista. Z porovnání s údaji inventáře šlo o dva protějškové obrazy na plátně. Nejprve byly zmíněny předobrazy Ježíše Krista, a to v následovném číselném pořadí s biblickými odkazy:

(1) Pod zeměkoulí vyobrazení prarodiče Adam a Eva, jejichž prvotní hřích vedl k vyhnání z ráje a k očekávání spasitele. Za nimi pak následovala řada starozákonních patriarchů:

(2) Abrahám, toužící po mesiáši, jemuž byla dána milost jej v duchu spatřit s odkazem na Janovo evangelium (J, 8), hovořící o pravém světle přicházejícím do světa a osvěčujícím každého člověka.

(3) Jákob, jehož touha byla naplněna Bileámovým proroctvím: „vyjde hvězda z Jákoba, povstane žezlo Izraele“ (Nu 14, 17).

(4) Izák, v jehož oběti vykonané obětováním beránka místo syna Izáka byl spatřován předobraz vykupitelské oběti Krista – beránka na kříži (s odkazem na Gn 22, 6 a 13; Iz 53, 7; J 1, 29; 1Kor 5; Ex 12).

(5) Mojžíš, který byl po narození předurčen k usmrcení podobně jako Ježíš a v průběhu života konal zázraky podobné Kristovým (Ex 1, 2).

(6) Arón vykonávající jako velekněz obět Bohu jako předobraz pravé oběti Kristovy (Zjev 13).

(7) Mírumilovný David pomazaný na krále (dle 1Kr 16), s odkazem na slova proroka Jeremiáše „budou sloužit Hospodinu, svému Bohu a Davidovi, králi, kterého jim vzbudím“ a byl rovněž vnímán jako předobraz Krista (Jr 30, 9) v souvislosti s označením Krista za syna Davidova (Mt 1, 9 a 27).

(8) Šalomoun, pomazaný král (1Pa 1, 3 a 5),¹⁴ kterému se zjevil Bůh a který prorokoval Krista.

(9) Prorok Izaiáš, který předpověděl Krista Mesiáše, který se narodil z Panny a bude odsouzen, ukřižován a přijde jako soudce (Iz 7, 14; Iz 9, 5 aj.).

(10) Prorok Jeremiáš, který byl rovněž zvěstovatelem Krista jako pravého Boha a člověka (Jr 33).

(11) Velekněz Melchisedech, který předpověděl a představil Krista v obětování na způsob chleba a vína (Zjev 13, 9).

(12) Apoštolové Petr a Pavel jakožto apoštolové a učedníci Kristovi, kteří jím byli vyvoleni, aby šířili jeho učení po celém světě (Mt 16, 16).

(13) Papež, vládnoucí nad celou křesťanskou církví a udržující pravou křesťanskou víru, který prostřednictvím apoštola Petra obdržel klíče od království nebeského (s odkazem na Mt 16, 18 a 19). Text Kurtzer Bericht dále zdůrazňuje jeho moc odpouštět hříchy kajícím a neodpouštět těm, kteří svých hříchů nelitují.

(14) Dále text Kurtzer Bericht zmiňuje oltář (bez bližší specifikace, zřejmě šlo o pravý boční oltář završený krucifixem), v jehož středu se nachází krucifix s ukřižovaným Kristem, který se obětoval z vůle Nejvyššího na kříži smírnou obětí za prvotní hřích Adama a Evy, jakož i za hříchy všech včetně závazku nekrvavé každodenní oběti Večeře Páně (L 22, 19). Zdůrazněna

¹⁴ Originální text uvádí chybný odkaz na 3. knihu královskou.

přítom byla paralela ovoce ze stromu, jehož prostřednictvím Adam a Eva v ráji zhřešili, a dřeva stromu, z něhož byl udělán kříž, na němž nás Kristus spasil.

(15) Po jeho stranách bylo vymalováno Stvoření světa, přičemž bylo zdůrazněno, že Adam byl stvořen jako předobraz Krista a Eva jako předobraz Marie, zmíněn jejich poklesek a seslání spasitele.

(16) Následoval výjev Zvěstování Panně Marii jako počátek vtělení Božího syna do lidské podstaty, které Maria přijala, aby se naplnila slova Písma (Iz 7, 14; L 2).

(17) Dále zde byl vyobrazen Melchisedech obětující chléb a víno jako předobraz mše svaté a (18) kněz, čtoucí mši svatou, v níž se znázorňuje změna předobrazů obětí Starého zákona v obět dobrovolnou a Bohu milou Nového zákona (Dt 16, 10), a opět (19) Abrahám obětující Izáka jako předobraz oběti Krista na kříži (20). Výše pak bylo vyobrazeno Kristovo vzkříšení třetího dne, podobně jako Jonáš tři dny setrval v útrokách velryby (Mt 12, 40) a Nanebevstoupení, stejně jako každý bude vzkříšen z mrtvých (Mk 16, 6), jak bylo předpovězeno prorokem Ezechielem (21). Také tu byla vyobrazena jako předobraz nebesa, jakožto sídlo svaté Trojice, s Božím Synem kralujícím po pravici Otce (Ž 109, 1) a radujícím se se zbožnými, kajícími a svatými.

Na protější straně pak byly obdobným způsobem vyobrazeny biblické osoby spojené s předzvěstí Panny Marie, které text Kurtzer Bericht uvádí v následovném pořadí s biblickými odkazy:

(1) Adam a Eva (s paralelou k Marii, která rozšlápne hlavu hada).

(2) Mojiš hledící na neshořelý hořící keř, v němž se zjevil Bůh jakožto předobraz panenské čistoty Panny Marie (Ex 25, 8) s porovnáním k oltářnímu tabernáklu, v němž přebývá Bůh.

(3) Jákob (Nu 24, 17), kterak spatřil žebřík vedoucí do nebe, po němž sestupují a vystupují poslové Boží jako poukaz na Marii (Gn 28, 12).

(4) Prorok Izajáš, který ve svém proroctví slovy: „Ejhle, panna počne a porodí syna“ (Iz 7, 14) předpověděl Pannu Marii.

(5) Patriarcha Noe, skrze jehož archu byli lidé zachráněni podobně, jako všichni lidé prostřednictvím syna Marie, syna Božího a svátosti, v níž přebývá Bůh (Ex 25).

(6) Prorok Eliáš, který viděl vystupovat jako předzvěst Marie malý mráček (1Kr 18, 44).

(7) Gedeon, jehož rouno se orosilo (Sd 6, 37–39). K tomu bylo dodáno, že také hůl Árónova se zazelenala a vykvetla a zahnal vše zlé stejně jako nejsvětější plod, který porodila Maria a který zažene vše zlé do věčné zkázy. Bylo rovněž připomenuto, že i Šalamoun praví o Marii „celá krásná jsi bez poskvrny hříchu, budeš korunovaná, jsi zahrádka zavíjená a studnice milosti“ (Pís 6, 8) a že také král David viděl v ranních červácích Marii.

(8) Udatná žena Judit (Júd 9, 15), která utětím hlavy Holofernovi vysvobodila izraelský národ tak, jako Marie rozdrtila hlavu zlého nepřítele prostřednictvím Spasitele a skrze svého syna všechny spasí.

(9) Statečná Ester (Est 7, 2 a 3) předurčená k záchraně vyvoleného národa se zmínkou, že také prorok Ezechiél (Ez 44, 2) dosvědčuje svatost, skrze níž prochází Bůh, jako Marii.

(10) Sibyla Eritrejská, která s císařem Augustem viděla Slunce, v němž byla něžná panna s líbezným děťátkem.¹⁵

(11) Sv. Jan Evangelista, který viděl ve zjevení Marii jako ženu sluncem oděnou s 12 hvězdami kolem hlavy jako 12 hlavních ctností (Zjev 12) a nazval ji nevěstou Beránkovou (Zjev 21, 9), tj. Božskou.

(12) Jáchym a Anna, dvě nebeská světla a rodiče Panny Marie, od nichž byla bez poskvrny hříchu dědičného počata a porozena.

(13) Sv. Petr, první náměstek Krista, nejvyšší zástupce a papež, u něhož je zdůrazněno, že Marii ctil jako matku Kristovu a nechal k její cti v Tortose postavit kostelík (s odkazem na *Historia ecclesiastica*).

Dále tu byla po stranách vyobrazena naplněná tajemství Boží rodičky Panny Marie. Nejprve (14) dle předpovědi Šalamounovy Marie jako královna nebes bez poskvrny počatá, dále pak (15) Marie narozená bez dědičného hříchu z královského rodu, (16) Obětování Panny Marie v chrámu, (17) Zasnoubení Panny Marie s Josefem (Mt 1, 18), (18) Zvěstování Panně Marii (L 1, 39), (19) Navštívení Panny Marie u Alžběty (L 1, 39), (20) Narození Ježíše Krista z Marie Panny (Mt 1, 25; Iz 7, 14), (21) Očišťování Panny Marie (L 2), (22) Příjezd tří králů k Panně Marii s Ježíškem (Mt 2, 1; Ž 71, 10). Jako (23) je uvedeno popsání Panny Marie uprostřed obrazu ve scéně Nanebevzetí, (24) Korunování Panny Marie v nebesích, kde je zobrazena jako stálá přímlyvkyně, královna a císařovna nebes i země (Zjev 12, 1). Poté následoval další obraz (25) Nejsvětější Trojice ve slávě, kterak korunuje Pannu Marii nejvyšší královnou a císařovnou. Vpravo nahoře od této scény byla (26) vyobrazena Marie s Ježíškem jako Spasitelem světa a pod nimi andělé.

V další části text Kurtzer Bericht připomíná jeruzalémskou křížovou cestu o 15 zastaveních, nacházející se zvnějšku kolem obvodového ambitu, přičemž je zde zmíněna příručka nazvaná jako „Station-Büchlein“.¹⁶ Jde o nedatovanou poutní příručku *Gnadenreicher Und Schmerzvoller Creutz-Weeg Unsers Erlöser JESU CHRISTI* Jana Jindřicha Haina, vytištěnou v pražské arcibiskupské tiskárně faktorem Františkem Karlem Hladkým, jenž zde působil v letech 1746–58. Součástí tohoto spisku je frontispis s vyobrazením výjevů této křížové cesty, které byly zřejmě vyvedeny reliéfně v kameni či jako malované výjevy vloženy do kamenných či zděných zastavení. Jak ukazuje mladší z dochovaných mědirytin gottesberského poutního areálu z doby po jeho celkovém dokončení, byla tato křížová cesta krátce nato přenesena, snad z důvodů omezeného prostoru pro poutníky v okolí ambitů, v podobě drobných zastavení před poutní kostel a do ambitu bylo pořízeno čtrnáct na

¹⁵ Jde o omyl, ve skutečnosti šlo o Sibylu Tiburtinskou, ojedinělé drobné omyly, snad i chybou tisku, je možno v textu zaznamenat i u biblických odkazů (viz např. pozn. 14).

¹⁶ Kurtzer Bericht, s. X.

pláně malovaných obrazů křížové cesty doložených inventářem z doby okolo roku 1745.¹⁷

V obvodovém ambitu byl dle Kurtzer Bericht „výše“ (patrně v horní části stěn s možným přechodem na část stropu) vymalován cyklus tajemství a činů učiněných skrze trojjediného Boha, počínající rájem po stvoření nebes, země, andělů, člověka a pokračující starozákonními postavami a předobrazy naplnění Nového zákona. Šlo o následující výjevy, většinou udávané ve dvou výškových úrovních:

(1) Adam, žijící ještě před stvořením Evy bez hříchu v ráji a velebící Boha, svého Stvořitele, jemuž bylo jako svému otci vše poslušné.

(2) Vyobrazení prvotního hříchu Adama a Evy – překročení Hospodinova zákazu z návodu Satana (*Gn 3,5*) a následně vyhnání z ráje.

(3) Pod tímto výjevem se nacházelo znázornění milosrdenství Božího syna, který vzal na sebe lidskou podstatu se všemi hořkostmi lidského bytí skrze vtělení a podstoupil utrpení, aby všechno lidstvo vykoupil. Maria tu byla představena jako matka spasitele, která prostřednictvím svého Syna rozšlápne a přemůže pekelného hada.

(4) Stvoření andělů, z nichž Lucifer se svými věrnými navedl k prvotnímu hříchu a posléze byl archandělem Michaellem sražen do podsvětí. Maria tu byla představena jako apokalyptická žena (*Zjev 1, 7*), která rozšlápala hlavu ďábla, a tak jej přemohla.

(5) Dobří andělé s archandělem Michaellem v modlitbě ke svému Bohu a jeho vtělenému Synu v něm rozeznali nejvyššího krále a právě tak i jeho svatou matku Marii.

(6) Horní výjev představující přání a prosby patriarchů a proroků ohledně seslání mesiáše a spasitele (s odkazem na *Iz 45, 8*).

(7) Dolní výjev Narození Kristova a Klanění tří králů od Sáby a Tarsu včetně hvězdy, která vyjde z Jákoba (s odkazem na evangelium *L 8 a J 2*).

(8) Horní výjev představující Noemovu archu (s odkazem na *Gn 7*) jako předobraz všespasitelné církve v hříšném světě.

(9) Dolní paralelní výjev znázorňující jedinou všespasitelnou církev a očištění duší skrze křest jako ustanovení (s odkazem na *Mt 3, 56*).

(10) Horní výjev znázorňující Adama, kterak se v potu své tváře kaje ze svého hříchu (s odkazem na *Gn 3, 19*).

(11) Paralelní dolní výjev znázorňující Krista potícího se krvavým potem na hoře Olivetské (s odkazem na *L 22, 44*) pro dosažení spásy všech hříšníků, kteří dosáhnou své odplaty skrze pokání a utrpení.

(12) Vyobrazení Joba jako předobrazu Krista v nevinném a trpělivém snášení utrpení po celý svůj život (s odkazem na *Jb 2, 8*).

(13) Dolní paralelní výjev představující Krista nevinně trpícího pro spásu všech a vyplnění Boží vůle (s odkazem na *Mk 16, 18*) jako vzor utrpení a pokání.

(14) Vyobrazení Abrahama, spatřujícího ve třech andělech jedinou postavu jakožto trojjediného Boha v Nejsvětější Trojici (s odkazem na *Gn 18*).

(15) Dolní paralelní výjev představující Krista na hoře Tábor a nad ním Boha Otce a Ducha svatého jako zářícího trojjediného Boha (s odkazem na *Mt 17, 5*).

(16) Horní výjev zobrazující Abrahama s Izákem při sběru dříví na hranici, na které měl být Izák obětován jako předobraz Kristovy oběti na kříži (*J 22, 6*).

(17) Paralelní dolní výjev představoval Ježíše nesoucího kříž, na kterém bude obětován (*Mt 17, 5*).

(18) Horní výjev znázorňující Izáka ležícího na obětní hranici uchráněného andělem a berana obětovaného místo něj (*J 22, 9*).

(19) Spodní výjev vyjadřoval paralelu v Ježíšově oběti na kříži za hříchy světa pro spásu všech, přičemž naznačoval, že v obětovaném beránkovi je třeba spatřovat předobraz Krista, jak se dosud děje při mši svaté.

(20) Horní výjev s vyobrazením Ezechielova prorocství – vzkříšení mrtvých v údolí suchých kostí s připomínkou Jonáše, který vyšel po třech dnech z břicha ryby (*Ez 37*) a Joba vzkříšeného ve svém těle.

(21) Dolní paralelní výjev znázorňující vzkříšeného Krista s připomínkou (*Mt 28, 6*), že jako Kristus v hrobě, tak i my budeme vzkříšení (dle *1Kor 15, 15*).

(22) Horní výjev představující Mojžíše přijímajícího Desatero na hoře Sinaj (*Ex 28*).

(23) Dolní výjev znázorňující Eliáše jedoucího do nebes a anděly stoupající do nebe po žebříku (*Gn 28, 12*) jako předobraz Kristova Nanebevstoupení.

(24) Další výjev pak představoval Kristovo Nanebevstoupení se starozákonními patriarchy (*Sk 2; Mk 16*) a zasednutí po pravici Boží (*Ž 110, 1*).

(25) Následující výjev zobrazoval nebeskou manu padající z nebes (*Gn 14, 8*) a velekněze Melchisedecha obětujícího chléb a víno (*Gn 109, 4*).

(26) Paralelní výjev znázorňoval novozákonního kněze obětujícího mši svatou (*Mt 26, 18*).

(27) Poslední výjev představoval Poslední soud jak hned po smrti, tak ke konci světa po vzkříšení mrtvých (*Dn 7, 13*) s Kristem na duze a s Bohem Otcem a Duchem svatým nad sebou. Tato scéna obsahovala i zánik světa ohněm (*Mt 24, 30*).

Výše popsaná interiérová výzdoba tedy byla jedinečným příkladem barokního typologického paralelismu Starého a Nového zákona, který na rozdíl od období středověku a protestantského raného novověku není v katolickém prostředí příliš častý a vyskytuje se zejména ve formě starozákonních předobrazů Panny Marie ve výzdobě některých poutních areálů, např. starozákonní ženy na malbách J. J. Etgense poutního kostela ve Křtinách u Brna.¹⁸ Z českého prostředí lze připomenout areál poutního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Klokotech u Tábora, kde se nacházejí starozákonní scénické

¹⁷ SOKA Děčín, fond Římskokatolický farní úřad Verneřice 1730–1929, inv. č. 4, Pamětní kniha pro kostel na Gottesbergu, inventář (nepaginováno).

¹⁸ Jan ROYT, *Slovník biblické ikonografie*, Praha 2006, s. 284–296.

Obr. 8. Verneřice, okr. Děčín, dům č. 152, detail štukového průčelí kostela Nejsvětější Trojice na Gottesbergu v nice štítu. Foto: Michaela Ďurišová, 2014.

předobrazy převážně mariánské, ale i christologické tematicky v malovaných medailonech kopule presbytáře kostela z doby okolo roku 1710, ale také v netradičních třech časově významových rovinách na cyklu lunetových obrazů ze života sv. Jana Nepomuckého z 1. třetiny 18. století v ambitech areálu. Zde se jedná o předobrazy života spojeného s Bohem, které slouží jako paralela k výjevům příkladného křesťanského života sv. Jana Nepomuckého.¹⁹

V severních Čechách je v podstatě jediným příkladem barokního typologického paralelismu cyklus Hieblových maleb mariánsko-christologického obsahu na klenbě klášterního kostela Panny Marie v Doksanech z doby okolo roku 1722.²⁰ Možné inspirace a předlohy je tedy obtížné hledat.

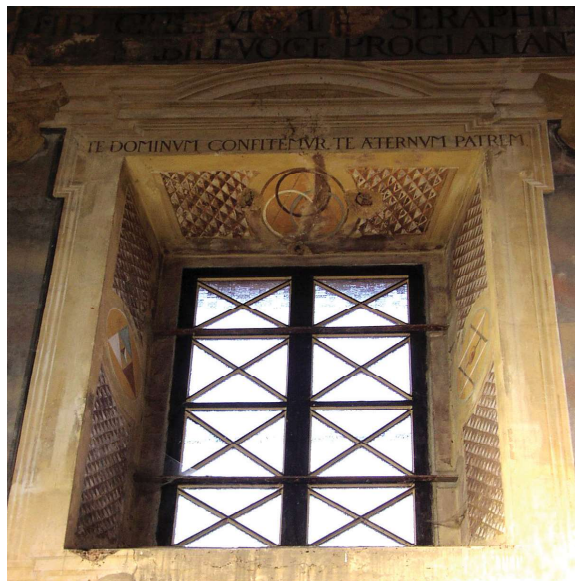
Je třeba podotknout, že i v architektuře poutních míst, zasvěcených Nejsvětější Trojici, se symbolické půdorysy mimo území habsburské monarchie vyskytují jen ojediněle, což souvisí se zvýšenou svatotrojčnickou úctou jakožto charakteristickým fenoménem barokní zbožnosti habsburských zemí, odrážející se i v mimořádném počtu trojičnických sloupů a pilířů často volně inspirovaných známým pilířem Nejsvětější Trojice Am Graben

¹⁹ Ludmila OURODOVÁ-HRONKOVÁ, *Klokoty – poutní místo*, Tábor 2013, s. 46–49, 71–79.

²⁰ Petra NEVÍMOVÁ, *Virga notat virginem et flos deum hominem, freskový cyklus J. Hiebela v Doksanech*, in: *Barokní umění v severozápadních Čechách* (M. Hrubá, P. Hrubý edd.), 2003, s. 197–232.

ve Vídni. Např. v katolických oblastech Německa, s nepříliš vysokým počtem celkem 14 lokalit tohoto zasvěcení, najdeme vedle již zmíněného kostela na Glasbergu u Waldsassenu jediný náznak tohoto symbolického řešení jen v případě umělecky náročnějšího kostela ve vzdáleném Speichingenu nad Bodamským jezerem, jde však o půdorys latinského kříže. Původní výmalbu kleneb kostela na Glasbergu bohužel zničil požár roku 1880 (současné historizující malby pocházejí z let 1934–40) a v ambitech nejsou dochovány vůbec. Určité reminiscence souvislostí vzbuzuje zasvěcení dvou bočních oltářů Sv. Rodině (byla zastoupena ve výzdobě bočního oltáře Pražského Jezulátka na Gottesbergu) a Nanebevzetí Panny Marie. Přes absenci společného průčelí a odlišného půdorysného řešení včetně trojice věží Gottesberg s Glasbergem spojuje také ambit integrovaný do obvodu kostela. Nejpůvodnější a současně i nejvyšší umělecké úrovně dosahuje interiérová výzdoba kostela Nejsvětější Trojice ve Stadl-Paura koncipovaná zřizovatelem, jejíž kupole nese malbu s tematikou znázornění Nejsvětější Trojice obklopené zástupem andělů provedenou C. I. Carlonem a kvadraturistou F. Messentou v letech 1719–1720, ikonografická náplň výzdoby oltářů je však ve srovnání s Gottesbergem jiná. V případě kostela Nejsvětější Trojice u Trhových Svinů je půdorysné řešení kostela výrazně odlišné, vycházející z půdorysu šestiúhelníka se střídavým rytmem završení průčelí štítu a věžičkami stejně jako řešení samostatného šestibokého ambitu, odlišné je také zasvěcení bočních oltářů (sv. Floriánu a Panně Marii Sněžné). Klenby pokrývají přemalované malby s výjevy ze života Ježíše Krista a tematikou Nejsvětější Trojice v lucerně. Vnějšíkově relativně jednoduchý kostel na trojbokém půdorysu postavený v letech 1696–1702 v Andělské Hoře obdržel nástropní malbu od J. Kramolína (s tematikou sv. Kříže) až koncem 18. století, obvodové ambity byly odbourány v souvislosti s jeho úpravou na hřbitovní kostel v postjosefinském období. Původní malířská a nápisová výzdoba stěn interiéru kaple Nejsvětější Trojice v Chlumci ilustrující verše chvalozpěvu *Te Deum* byla v letech 1899–1901 nákladem Bedřicha Josefa z Westphalenu a jeho manželky Rosiny Josefy celkově přemalována a snad i částečně domalována. Malířská výzdoba interiéru areálu na Gottesbergu, snad až na malířskou výzdobu kupole tematicky blízkou kupoli kostela ve Stadl-Paura, tedy jen těžko mohla být výzdobou některého z výše zmíněných objektů inspirována.

Cyklus vnitřní výzdoby tedy jedinečným způsobem využil v typologických paralelách osvětlení významu všech tří božských osob, zejména pak Ježíše Krista na dějinách spásy od počátku světa včetně osvětlení role Panny Marie v celé šíři biblických paralel, jaká zřejmě neměla nejen v regionu, ale snad i v celé střední Evropě v rámci výzdoby sakrálních interiérů té doby období. Je zřejmé, že konceptorem této výzdoby, obračející se k návštěvníkovi poutního areálu obrazem i zmíněným tištěným textem (který je jakýmsi duchovně teologickým průvodcem), stejně jako již zmíněného spisu byla osoba teologicky vzdělaná. Patrný je také akcent na nezbytnost role oficiální

Obr. 9. Chlumec, okr. Ústí nad Labem, kaple Nejsvětější Trojice, interiér, detail symbolické interiérové výzdoby.
Foto: Gabriela Jeřábková, 2003.

církve představované papežem, který byl v daném regionu, sousedícím s protestantskými oblastmi Saska, tou dobou stále aktuální. Další akcent je kladen na přítomnost jeruzalémské křížové cesty obdařené odpustky vázané na splnění předepsaných modlitebních povinností (v nichž záměrně dominuje počet tří ke cti tří božských osob), umožňující poutníkům účast na spoluprožitku Kristova utrpení obdobně, jak zdůrazňuje již text pamětní knihy, jako při absolvování této cesty přímo ve Svaté zemi. V té době to byla v kraji ojedinělá záležitost, neboť zřizování křížových cest se 14 zastaveními bylo výsadou františkánských kostelů, avšak právě v této době, konkrétně roku 1731, papež Klement XII. umožnil františkánům zřítit tuto křížovou cestu i v jiných farních chrámech, pokud se v místě nenacházel františkánský kostel touto křížovou cestou vybavený. Proto si i fundátor poutního místa na Gottesbergu vyžádal pro tento účel souhlas františkánského kvardiána z Hájků a poustevnu nechal osadit poustevníky třetího řádu sv. Františka z konventu při chrámu Panny Marie Sněžné v Praze. Není bez zajímavosti, že v době jejího vzniku je zmíněno pouze 12 zastavení – stationes (starší forma cyklu z doby před rokem 1625, kdy byla přidáním dalších dvou zastavení rozšířena na obvyklý počet 14), která mohla být převzata z tehdy rozšířených popisů Jeruzaléma od Christiana Adrichomia.²¹ K roku 1737 již pamětní kniha uvádí zastavení 15, přitom inventář ambitu z období kolem roku 1745 v něm již uvádí 14 na plátně malovaných obrazů křížové cesty. Ty ovšem jako duplicitní cyklus

²¹ Šlo o díla: Christian ADRICHOMIUS, *Jerusalem sicut Christi tempore floruit*, Kolín nad Rýnem 1584; TYŽ, *Theatrum terrae sanctae*, Kolín nad Rýnem 1590. Obě byla překládána do dalších jazyků a rychle šířena. V obou dílech je v rámci širšího cyklu zastavení vyčleněna „Via crucis“ o 12 zastaveních.

mohly být pořízeny až po roce 1742, kdy papež Benedikt XIV. připustil zřízení další křížové cesty při jednom kostele, pokud se jedna nacházela vně či uvnitř chrámu.

Dle inventáře se v ambitu dále nacházely také čtyři sochy – sv. Prokopa, sv. Františka Serafinského, sv. Jana Nepomuckého a sv. Josefa, z nichž dvě poslední jsou ještě patrné na dochovaných fotografiích z roku 1954, stejně jako na zdi visící velký krucifix. Zmínit je nutno z dalšího vybavení ambitu také tělo Panny Marie v hrobě jako protějšek těla mrtvého Krista v Božím hrobě (nelze vyloučit, že v případě sochy Krista z Božího hrobu jde o nedávno restaurované fragmentární dílo nalezené mezi zbytky mobiliárního vybavení okolních zbořených kostelů na severním bočním kůru verneřického kostela sv. Anny, může však pocházet i z kostela ve Valkeřicích, kde je kulisovitý Boží hrob z 18. století doložen). Zastoupení hrobu Panny Marie není totiž v rámci křížových cest příliš časté, tvoří zpravidla součást pouze nejrozsáhlejších krajinných kalvárií se specifickou mariánskou trasou a pobožnostmi (příkladem mohou být Kalwaria Zebrzydowska a Kalwaria Paclawska v Polsku s dodnes živou tradicí procesí pohřbu Panny Marie). V případě Gotesbergu jeho zřízení mělo nepochybně posílit vědomí souvislosti s reálnou situací v okolí Jeruzaléma, kde se hrob Panny Marie v údolí Cedronu na úpatí Olivetské hory nachází. Dále pak sochy sv. Petra a sv. Maří Magdaleny, které nesporně zdobily zpovědnice jako symboly pokání a blíže nespecifikovaná vyobrazení Krista na Hoře Olivetské a Krista bičovaného (patrně verze uctívané sochy z bavorského poutního místa Wies, která byla přibližně od 40. let 18. století lokálně uctívána v nedalekých Habarticích u Benešova nad Ploučnicí).²² V interiéru centrální kaple nechyběl také obraz Panny Marie Pomocné (Pasovské), jehož kult byl na území diecéze tou dobou velmi rozšířen. Uměleckou úroveň provedení výše zmíněné malířské výzdoby nemůžeme posoudit; dle relikvů vybavení na zmíněných nepočetných historických fotografiích šlo spíše o lehce zlidovělá díla lokálních umělců a řemeslníků. Je pravděpodobné, že konceptorem výzdoby a snad i textu Kurtzer Bericht mohl být zmíněný Jan Jindřich Hain, oblíbený dobový autor duchovních příruček (především o chrámu sv. Víta v Praze), případný podíl některého z jezuitů, kteří Verneřice z rezidence v nedalekých Liběšicích duchovně spravovali, se jeví méně pravděpodobný.

Část nástěnné malířské výzdoby, konkrétně ambitu, kterou stručně připomíná ve výše zmíněném rukopise z 30. let 19. století naposledy G. A. Wahner, zřejmě z velké části zanikla buď při poslední celkové opravě roku 1886, kdy došlo ke zjevnému zjednodušení řady detailů stavby, případně při požáru roku 1906, kdy však kostel měl zůstat převážně ušetřen. Zánik výzdoby na stropě ambitu dokládají i historické fotografie areálu z doby před zbořením, zachycující interiér ambitu, byť se zbytky vybavení, pouze s plochým dřevěným stropem mladšího data bez jakékoliv výzdoby stěn. Malířská výzdoba až na malý pozůstatek pásové dekorativní malby se zbytky akantu s páskou

²² Jaroslav MACEK, *950 let litoměřické kapituly*, Kostelní Vydří 2007, s. 258.

na zdi bývalého schodiště na kůr nad předsíní není patrná ani na fotografiích klenby devastovaného interiéru kostela, pod novějšími nátěry však její relikty nesporně uchovány zůstaly. Aktem záměrné demolice pozoruhodného poutního objektu před více než čtyřmi desítkami let tedy došlo nejen ke zničení jeho architektonických a krajinných hodnot, ale i nevratnému zničení pozůstatků výzdoby jedinečného duchovního a ikonologického významu.